

กบฏพระยาสุรศักดิ์
ในรอยต่อประวัติศาสตร์ธนบุรีและรัตนโกสินทร์
The Treason of *Phraya San* at the Transition
of Thonburi and Rattanakosin History

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ*
Warangkana Nibhatsukit

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้ต้องการศึกษาพฤติกรรมในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีของพระยาสุรศักดิ์และความเป็นกบฏที่พระยาสุรศักดิ์ถูกกล่าวหา ทั้งนี้เนื่องจากเอกสารในปัจจุบันชี้ให้เห็นว่าความเป็นกบฏของพระยาสุรศักดิ์เป็นสาเหตุหนึ่งของการสิ้นอำนาจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี การศึกษาพบว่า พระยาสุรศักดิ์เป็นผู้ทรยศหักหลังทั้งต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และกลุ่มของเจ้าพระยาจักรี และมีพฤติกรรมตีสองหน้าอย่างชัดเจน หากไม่มีผู้ให้การถึงความผิดของพระยาสุรศักดิ์แล้ว จะไม่มีผู้ใดล่วงรู้เลยว่าเหตุความวุ่นวายในกรุงธนบุรีเกิดขึ้นเพราะพระยาสุรศักดิ์

คำสำคัญ : กบฏ พระยาสุรศักดิ์ กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Abstract

This article aims to study the conduct at the end of King Taksin's reign and the accusation of *Phraya San's* treason. According to current documents, the rebellion led by *Phraya San* was one of the causes leading to the end of King Taksin's reign. The study found that *Phraya San* betrayed both King Taksin and the group of *Chao Phraya Chakri*. In addition he had a clearly hypocritical behavior. If no one revealed his guilt, no one would have known that the chaos in Thonburi happened because of him.

Keywords : Treason, Phraya San, City of Thonburi, Rattanakosin

ประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังมีเรื่องที่สามารถถกเถียงกันได้ อีกหลายประเด็น ในจำนวนนั้นคือเรื่องของกบฏพระยาสรณ์ที่ก่อเหตุการณ์วุ่นวายเป็น จลาจลในกรุงธนบุรี จนกระทั่งเจ้าพระยาจักรีที่ยกทัพไปตีเขมรต้องยกทัพกลับเพื่อเข้ามาปราบกบฏและในที่สุดพระยาสรณ์ก็ถูกตัดสินประหารชีวิต อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจาก งานของศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ศึกษาเอาไว้ในงานเรื่อง “การเมืองไทยสมัย พระเจ้ากรุงธนบุรี” จะเห็นได้ว่าการวิเคราะห์บทบาทของพระยาสรณ์ไว้ว่า นอกจาก มาก่อให้เกิดความวุ่นวายในกรุงธนบุรีแล้ว ยังเสนอให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกผนวช เพื่อชำระพระเคราะห์เมืองเสีย ๓ เดือน ทั้งยังขึ้นนั่งเมืองว่าราชการเสียเอง บทบาทของ พระยาสรณ์ก็อ้างว่าต้องการรักษาเมืองไว้ให้เจ้าพระยาจักรีหรือต้องการนั่งเมืองเสียเอง จึงเกิดการรวบรวมกำลังต่อสู้กับพระยาสุรียอภัย เจ้าเมืองนครราชสีมา หลานของเจ้าพระยา จักรี ที่ยกกำลังมาที่กรุงธนบุรี และสุดท้ายพระยาสรณ์ก็ถูกตัดสินด้วยข้อหาใดกันแน่ เป็นกบฏหรือก่อความวุ่นวายแก่กลุ่มอำนาจใดซึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับ

๖๒ วรารคณา นพพัทธ์สุขกิจ

พันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งถือว่าเป็นพระราชพงศาวดารที่เขียนขึ้นใกล้เคียงเหตุการณ์ที่สุด ไม่ได้ระบุชื่อกล่าวหาของพระยาสรรรค์ เพียงระบุจะให้เอาไปประหารชีวิต

ความสำคัญของประวัติศาสตร์ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีเรื่องพระยาสรรรค์เป็นกบฏรวมอยู่ด้วย และดูเหมือนว่าในความรับรู้ของคนทั่วไปที่ไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีอย่างลึกซึ้งนัก กรณีพระยาสรรรค์เป็นกบฏเป็นชนวนที่นำมาซึ่งการสำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อันเนื่องมาจากการที่พระองค์มีพระสัญญาวิปัสสนาทำให้เกิดความวุ่นวายขึ้น และนำมาสู่การที่เหล่าสมณะชีพราหมณ์เสนาพยุมาตย์ราษฎรทั้งปวงทูลอาราธนาวิงวอนอัญเชิญเจ้าพระยาจักรีขึ้นปราบดาภิเษก (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๓๑)

ประวัติศาสตร์กระแสหลักที่เผยแพร่อยู่ในเวลานี้ล้วนกล่าวตรงกันเรื่องพระยาสรรรค์เป็นกบฏและถูกประหารชีวิตและกล่าวถึงผู้ที่เป็นต้นเหตุของเรื่องคือสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงนำมาสู่เหตุการณ์ประหารชีวิตสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

“ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ขณะนั้นกรุงธนบุรีมีอายุได้ ๑๕ ปี พระยาสรรรค์กับพวกได้ก่อกบฏ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งขณะนั้นไปทำศึกกับเขมรจึงกลับมายังกรุงธนบุรี เห็นว่าความไม่สงบของบ้านเมืองเกิดจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระสติวิปลาส จึงให้นำไปสำเร็จโทษด้วยการตัดพระเศียร ณ บ่อมิไชยประสิทธิ์ แล้วฝังพระบรมศพที่วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทารามวรวิหาร) เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ เสด็จสวรรคตขณะมีพระชนมายุได้ ๔๘ พรรษา สิริรวมครองราชย์ได้ ๑๕ ปี กรุงธนบุรีก็สิ้นสุดลง จากนั้นจึงได้สืบสวนความผิดของผู้ก่อกบฏ แล้วตัดสินให้นำพระยาสรรรค์กับพวกไปประหารชีวิตในเวลาต่อมา”

(<https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี>.)

ในหนังสือไทยรบพม่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ในสงครามครั้งที่ ๓๔ ครึ่งกรุงธนบุรีคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่วีรอก พ.ศ. ๒๓๑๙ ไว้ว่า

“ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ ตั้งแต่ให้พระยาสุริยอภัยกลับมาแล้ว ก็คอยฟังเหตุการณ์อยู่ที่เมืองเสียมราชฯ พอได้ข่าวว่าเกิดกบฏ

ขึ้นในกรุงธนบุรี ก็มอบการศึกษาให้เจ้าพระยาสุรสีห์บังคับบัญชาแล้วรีบยก กองทัพจำนวนพล ๕,๐๐๐ กลับมาทางด่านพระเจดีย์ ๓ ครั้งมากลางทาง ทราบว่ามีศัตรูเกิดในกรุงธนบุรีถึงรบพุ่งกับพระยาสุรสีห์เป็นศึกกลางเมือง กียกกองทัพตรงมายังกรุงธนบุรี มาถึงเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๕ ฝ่ายพวกชาวพระนครรู้ว่าสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ กลับมาถึงต่างก็ชื่นชมยินดี มีพวกราษฎรพากันไปคอยรับ เป็นอันมาก ต่างร้องขอให้ช่วยปราบยุคเข็ญให้บ้านเมืองเป็นสุขสำราญดังแต่ก่อน ตลอดทางที่เข้ามา ครั้นมาถึงพระราชวังข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งปวงก็อ่อนน้อมพร้อมกัน หามิผู้หนึ่งผู้ใดกระด้างกระเดื่องไม่ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ ได้สวนทราบเรื่องเหตุการณ์ทั้งปวงที่ได้มีมาตลอดแล้ว จึงให้มีกระตุ้ถามพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ชี้แจงความประพัตที่ได้กระทำแก่พระสงฆ์และพวกชาวพระนคร ตลอดจนครอบครัวของผู้ไปราชการสงคราม ให้พากันได้รับความทุกข์ยากล้มตายโดยหาความผิดมิได้ พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่สามารถจะแก้ไขได้ก็รับสั่งทุกประการ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ จึงให้ข้าราชการทั้งปวงปรึกษาโทษพระเจ้ากรุงธนบุรี ปรึกษาร่วมกันเห็นว่าเป็นเสียหนามหลักต่ออันใหญ่อยู่ในแผ่นดินจะละไว้มิได้ ควรให้สำเร็จโทษเสีย สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ เห็นว่าเป็นอัปติสนธิภาพ ด้วยบ้านเมืองกำลังมีศึกสงครามภายนอก มาเกิดทรยศขึ้นภายใน เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นตัวเหตุเกรงจะเกิดจลาจลต่อไป จึงต้องอนุญาตให้เป็นไปตามคำปรึกษาของข้าราชการทั้งปวง เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องสำเร็จโทษนั้นชนมายุได้ ๔๘ ปี”

(https://th.wikisource.org/wiki/สงครามครั้งที่_34_ครั้งกรุงธนบุรีคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่_ปีวอก_พ.ศ._2319.)

ในหนังสือประวัติศาสตร์ชาติไทย ก็มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“ก่อนสิ้นรัชกาลเกิดภาวะวุ่นวายขึ้นเมื่อพระยาสุรสีห์คิดกบฏจับ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปควบคุมไว้ ตั้งตนเป็นใหญ่ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ หรือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เสด็จยกทัพกลับมาจากเมืองเขมร ทรงปรากฏพระยาสรรรค์ และทรงสำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แล้วเสด็จปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕”

(ประวัติศาสตร์ชาติไทย, ๒๕๕๘ : ๑๐๘)

ในเว็บไซต์ศตวรรษที่ ๒๑ ที่มีนักเรียนนักศึกษาเข้าไปใช้ค้นข้อมูลเป็นจำนวนมาก เสนอเรื่องประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี ในหมวดหมู่สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ได้กล่าวถึงเรื่องพระยาสรรรค์เป็นสาเหตุให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถูกประหารชีวิตไว้อย่างชัดเจนว่า

“ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์ทรงตรากตรำในการสู้รบ เพื่อรักษาและขยายของเขตแผ่นดินโดยมิได้ว่างเว้น จนสามารถขยายเป็นอาณาจักรใหญ่ในแหลมทองนี้ได้ พระองค์ทรงเป็นนักรบ มิได้ทรงมีโอกาสแม้แต่จะเสวยสุขสงบในบ้านปลายพระชนม์ชีพ เพราะได้เกิดกบฏพระยาสรรรค์ขึ้นก่อน บ้านเมืองวุ่นวาย จนเป็นเหตุให้ทรงถูกสำเร็จโทษตามที่กรมหลวงนรินทรเทวีบันทึกไว้ในจดหมายเหตุความทรงจำของท่านว่า “เมื่อต้นแผ่นดินเย็นด้วยพระบารมี ชุ่มพื้นที่ฝนผลจนมีแท่น ปลายแผ่นดินแสนร้อนรุ่มสุ่มรากโคนโคนล้มถมแผ่นดิน ด้วยสิ้นพระบารมีแต่เพียงนั้น””

([http://www.sahavicha.com/?name=](http://www.sahavicha.com/?name=knowledge&file=eadknowledge&id=1281)

[knowledge&file=eadknowledge&id=1281](http://www.sahavicha.com/?name=knowledge&file=eadknowledge&id=1281))

งานศึกษาเรื่องนี้จะไม่กล่าวถึงกรณีการประหารชีวิตสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแต่มีวัตถุประสงค์ต้องการศึกษาพฤติกรรมของพระยาสรรรค์ และความรู้เรื่องความเป็นกบฏของพระยาสรรรค์ที่การศึกษาประวัติศาสตร์ในปัจจุบันกล่าวถึงอย่างกำกวมนั้นมีความเป็นไปได้อย่างไร และพระยาสรรรค์เป็นกบฏต่อผู้ใดจึงถูกตัดสินประหารชีวิต

การศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ในช่วงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีนักวิชาการศึกษาเรื่องดังกล่าวเอาไว้บ้างแล้ว ที่สำคัญคืองานเรื่องการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ของศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ และงานเรื่องข้าหลวงและแผนยึดกรุงธนบุรีของปราชญ์ เครือทองที่ชี้ให้เห็นในทำนองเดียวกันว่ามีแผนการที่จะโค่นล้มพระราช

อำนาจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอยู่แล้ว โดยกลุ่มอำนาจอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งในที่สุดก็เกิดขึ้นและสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงถูกประหารชีวิต ในเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ยังมีเหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งคือการประหารชีวิตพระยาสุรศักดิ์ ซึ่งในปัจจุบันทราบกันว่าพระยาสุรศักดิ์เป็นกบฏจึงถูกประหารชีวิต แต่เรื่องดังกล่าวนี้ยังกำกวมอยู่ เพราะหากพระยาสุรศักดิ์เป็นพวกของกลุ่มเจ้าพระยาจักรีดังที่ศาสตราจารย์ ดร. นิธิสันนิษฐานไว้จริง เหตุใดจึงถูกตัดสินว่าเป็นกบฏ พระยาสุรศักดิ์ถูกทำให้เป็นผู้รับผิดชอบต่อเหตุการณ์จลาจล ปลายสมัยธนบุรีหรืออย่างไร ซึ่งเมื่อพิจารณาจากการศึกษาที่ผ่านมาแล้วจะเห็นได้ว่า ไม่ใช่ และในหลักฐานสำคัญคือพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งเชื่อได้ว่าเขียนขึ้นใกล้เหตุการณ์ที่สุด และมีความน่าเชื่อถือมากกว่าพระราชพงศาวดาร ฉบับอื่นที่เขียนขึ้นภายหลัง ก็ไม่ได้กล่าวว่าพระยาสุรศักดิ์เป็นกบฏ เมื่อเป็นเช่นนั้นการกบฏของพระยาสุรศักดิ์เป็นกบฏต่อใครหรือกลุ่มใดกันแน่ และพฤติกรรมของพระยาสุรศักดิ์ในช่วงเวลานั้นเป็นอย่างไร

เหตุการณ์จลาจลในกรุงธนบุรี

ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เกิดเหตุการณ์สำคัญคือการจลาจลในกรุงธนบุรีจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวไว้ว่าจุดเริ่มต้นมาจากการก่อกบฏของผู้ประมุขอากรขุดทรัพย์ที่กรุงเก่า ทำให้ประชาชนพากันเดือดร้อนจนก่อกบฏขึ้น และการจลาจลลุกลามมาถึงกรุงธนบุรีเพราะเกิดความไม่พอใจสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในหมู่ขุนนาง ข้าราชการขุนนางที่ส่งไปปราบกบฏกลับไปเข้ากับพวกกบฏเสียเอง ดังปรากฏในจดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีว่า

“ผู้รักษากรุงเก่า พระชิตณรงค์ผู้กษัตริย์ขึ้นไปจะเร่งเงินไพร่แขวงกรุงเก่าให้ได้โดยจำนวน ๕๐๐ ชั่ง เเร่งรัดไพร่เมืองยากครั้งนั้นแสนสาหัส

รับสั่งให้ขุนแก้วน้องพระยาสุรศักดิ์เอาปืนขึ้นไปต่อยศิลาปากก ปืน ๑,๐๐๐ ไปคบคิดกับกำนันบ้านแขวงกรุงเก่าปึกหนังสือชวนผู้รักษากรุงว่า จะเข้าด้วยกันฤไม่เข้า เวลา ๒ ยามจะเข้าเผาบ้าน ผู้รักษากรุงว่าไม่เข้า จะเผาก็เผาเสีย เพลา ๒ ยาม ผู้ร้ายเข้าล้อมบ้านได้สู้รบกันอยู่สามารถกองผู้ร้ายทิ้งพลระดมเผา บุตรผู้รักษากรุงโจนน้ำหนี ผู้ร้ายพุ่งหอกขัดถูก

บุตรพระยาอินทรรักษ์ผู้รักษากรุงกับบุตรภรรยาสิ้นชีวิตในไฟสิ้น ๔ คน
พระยาอินทรรักษ์กลับมาทูล...”

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๕๙ : ๑๓๙-๑๔๒)

หลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งมีการชำระในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในทำนองเดียวกันว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ “ไพร่พลเมืองกำเริบ คิดพร้อมกันจะยุทธานการปล้นเอาเมือง ด้วยพระเจ้าแผ่นดินมิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ...” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๒๖) และขยายความว่าเกิดจากการให้ร้ายคนพาล มีใจทกถึง ๓๓๓ คน* มีพันศรีพันลา เป็นต้น มาฟ้องเรื่องการค้าสิ่งของต้องห้าม อันได้แก่ ข้าว เหล้า นอแรด งาช้าง เนื้อไม้ สิ่งของต้องห้าม และสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพิพากษากลับเท็จเป็นจริง บังคับว่าถ้าโจทก์สาบานได้ ให้ปรับไหมลงเอาเงินแก่จำเลยตามโจทก์หามา และน้อย ถ้าจำเลยไม่รับให้เขียน และข้อหม ทำให้หลายคนที่ถูกฟ้องจำเป็นต้องยอมรับ

“พระเจ้าแผ่นดินพิพากษากลับเท็จเป็นจริง บังคับว่าถ้าโจทก์สามารถ
ได้ ให้ปรับใหม่ลงเอาเงินแก่จำเลยตามโจทก์หามาและน้อย ถ้าจำเลยมิ
รับ ให้เขียนขับตบต้อย บ้างตาย บ้างลำบากเป็นอันมาก แล้วล่อลวงให้ล
กะโทษเปล่าๆ ว่าขายสิ่งของต้องห้ามไปต่างประเทศ เป็นเงินกู้เงินเหวี่ยง
คนละ ๑๐๐ ซึ่งบ้าง ๒๐๐ ซึ่งบ้าง สำคัญว่าสิ้นโทษแล้ว ครั้นมีผู้มาฟ้องกลับ
พิจารณาหาสิ่งของต้องให้ลูกกะโทษ มากน้อยเท่าใดหัวเสียเท่านั้น ที่เหลือ
และต่างกันให้ปรับใหม่ ถ้าปรับตามฟ้องปรับทวิคูณ เอาเงินกึ่งหนึ่ง ถ้าไม่รับ
จนลงหวายจึงรับให้ปรับจตุรคูณ ที่คนมักให้ได้ ที่หาไม่ขัดสนทนเร่งไปทุก
วันทุกเวลากว่าจะได้ บ้างตายบ้างลำบากได้ความยากไปจนหัวเมืองเอก
โท ตรี จัตวา มีหน้าค้ำไปด้วยน้ำตาที่หน้าขึ้นตาบานแต่ฝ่าคนพาลซึ่ง
เป็นโจทก์..”

(ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๒๗-๑๒๘)

* จดหมายเหตุไหรฉบับพระอมรารักษ์ขิต (เกิด) วัดบรมนิวาสว่ามีโจทก์เพียง ๓๓ คน

อย่างไรก็ดี นอกจากหลักฐานที่กล่าวมาแล้ว ยังมีหลักฐานเอกสารอีกชิ้นหนึ่งคือ ราชสังฆการาการลิขิต ที่พระยาราชสังฆการา (เลื่อน สุรนนท์) เมื่อครั้งยังเป็นหลวงอินทริโกษา กรมพระคลังราชการ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบันทึกเอาไว้ หลังจากเหตุการณ์จริง ๙๒ ปี โดยเรียบเรียงจากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่เล่ากันต่อ ๆ มา (ปราชญ์ ศรีทอง, ๒๕๕๓ : ๑๐๙-๑๑๐) เกี่ยวกับเหตุการณ์ในตอนจะสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า หลังจากที่เจ้าพระยาจักรียกกองทัพไปกรุงเทพมหานครแล้ว กรุงธนบุรีก็เริ่มเกิดปัญหาเพราะพระเจ้าแผ่นดินเพือนพระสติถึงสัญญาวิปลาสผู้คนเดือดร้อนอพยพครอบครัวหนีออกจากพระนคร หลานของเจ้าพระยาจักรีคือพระยาสุริยอภัยเจ้าเมืองนครราชสีมาจึงส่งคนไปบอกเจ้าพระยาจักรียังกองทัพ เจ้าพระยาจักรีจึงให้พระยาสุริยอภัยลงไปดูเหตุการณ์ที่กรุงธนบุรีซึ่งพระยาสุริยอภัยเห็นว่าบ้านเมืองจะเกิดจลาจลแน่แล้ว จึงขอร้องผู้คนและเสบียงอาหาร พร้อมด้วยอาวุธตั้งรักษาการอยู่ที่บ้านปูน สวนมั่งคุด (ปราชญ์ ศรีทอง, ๒๕๕๓ : ๑๑๐) ข้อความในเอกสารชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าตอนนั้นกรุงธนบุรียังไม่เกิดเหตุจลาจลกฎพระยาสุรศรี ซึ่งแตกต่างจากในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่ระบุว่า พระยาสุริยอภัยยกกองทัพไทยลาวประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ ลงมาจากเมืองนครราชสีมา หลังจากที่เกิดเหตุพระยาสุรศรีแล้ว (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๒๙)

หลักฐานทั้งสองชุดคือพระราชพงศาวดารกับราชสังฆการาการลิขิตนี้ต่างเป็นอิสระต่อกัน แต่มีความน่าสงสัยเรื่องความน่าเชื่อถือทั้งคู่ เพราะพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ถูกชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๓๘ ซึ่งการชำระในครั้งนั้นก็เพื่อต้องการอธิบายความจำเป็นในการปราบดาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ส่วนราชสังฆการาการลิขิตเป็นหลักฐานที่เขียนขึ้นหลังเหตุการณ์เป็นเวลานานและอาศัยการจดจำบอกต่อ ๆ กันมา ทั้งเขียนขึ้นเพื่อบอกเล่าการกระทำของบรรพบุรุษที่อยู่ข้างเดียวกับเจ้าพระยาจักรีในเวลานั้น เป็นการเขียนเพื่อเผยแพร่เกียรติคุณของบรรพบุรุษ

อนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงเหตุการณ์สิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งไม่ใช่เหตุการณ์ปกติ และเรื่องเล่าในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่กล่าวกันว่าไม่ทรงโปรดให้กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ย่อมทำให้โอกาสในการเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์เป็นไปได้น้อยมาก กว่าจะมีการยอมรับพระเกียรติคุณของพระองค์ก็ล่วงเข้ารัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเมื่อถึงเวลานั้นผู้ที่รู้เรื่องราวที่ถูกต้องเกี่ยวกับพระองค์ก็น้อยเต็มทีจนถึงไม่มีเหลืออยู่เลย การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักฐานเท่าที่มีอยู่ไปก่อนและใช้อย่างระมัดระวัง

เหตุการณ์ในตอนใกล้สิ้นรัชกาลนั้น จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีก้าวถึงการเร่งรัดอาการของพระวิชิตรณรงค์และกล่าวถึงการส่งพระยาสรณ์ไปจับผู้ร้ายที่เฝ้าบ้านผู้รักษากรุง ซึ่งตรงกับในพระราชพงศาวดารที่ว่า เมื่อนายบ้าน นายอำเภอไพร่เมืองพร้อมใจกันเข้าจับ “อ้ายวิชิตรณรงค์ผู้รักษา ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินให้ไปพิจารณาเงินจีน” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๒๘) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้พระยาสรณ์ไปพิจารณาเอาตัวผู้ร้ายมา และปรากฏว่าพระยาสรณ์ไปเข้ากับพวกผู้ร้าย ซึ่งในจดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีก่อเหตุผลว่าเป็นเพราะน้องพระยาสรณ์นั่นเองเป็นผู้ร้าย เมื่อพระยาสรณ์ขึ้นไป จึงไปเข้ากับน้องชาย และยกกองทัพลงมายึดกรุงธนบุรี

ในเอกสารราชสัมพันธ์การลิขิตกล่าวถึงเหตุการณ์ไว้ต่างกัน คือเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบเรื่องพระยาสุรียอภัยยกมาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงโปรดให้พระยาสรณ์และกรมขุนอนุรักษสงครามจัดการกองกำลังของพระยาสุรียอภัยเสียโดยเร็ว เพื่อจะได้ยกกองทัพขึ้นไปปราบปรามพวกผู้ร้ายที่กรุงเก่า นำโดยนายบุญนาคบ้านแม่ลาและขุนสุระที่ไปจับพระวิชิตรณรงค์มา แต่ในที่สุดพระยาสรณ์ก็ไม่ได้ไปที่กรุงเก่า เพราะพวกของนายบุญนาคและขุนสุระยกลงมาช่วยพระยาสุรียอภัยที่กรุงธนบุรีเสียก่อน แสดงให้เห็นว่ากองกำลังของนายบุญนาคและขุนสุระเป็นพวกเดียวกับพระยาสุรียอภัยตั้งแต่ต้น

กำลังพลของกรมขุนอนุรักษสงครามและพระยาสรณ์เข้ารบกับกองกำลังของพระยาสุรียอภัยจนพระยาสุรียอภัยใกล้จะเพลี่ยงพล้ำ ก็พอดีกองกำลังของนายบุญนาคบ้านแม่ลา และขุนสุระยกมาช่วย ทำให้สถานการณ์เปลี่ยน กรมขุนอนุรักษสงครามและพระยาสรณ์เป็นฝ่ายแพ้ ถูกจับตัวได้ แต่พระยาสรณ์กลับไปเข้ากับฝ่ายพระยาสุรียอภัยขอท้าวคุณไถ่โทษ ไปตีกรุงธนบุรีไว้ถวายเจ้าพระยาจักรี

จะเห็นได้ว่าเนื้อความจากเอกสารสองแหล่งไม่ตรงกันนัก อย่างไรก็ตาม ในเอกสารราชสัมพันธ์การลิขิตไม่มีการกล่าวถึงพระยาสรณ์ขึ้นนั่งเมือง แต่จุดจบของพระยาสรณ์ก็ยังคงเป็นการถูกประหารชีวิต เพราะยึดกรุงธนบุรี

เป็นไปได้มากกว่าเอกสารราชสัมพันธ์การลิขิตมีความน่าเชื่อถือน้อยกว่าพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวง

นรินทร์เทวีซึ่งแม่พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จะถูกชำระในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยังเขียนขึ้นใกล้เคียงเหตุการณ์มากกว่าเอกสารราชสำนักการกสิขิตและยังมีจดหมายเหตุการณ์หลวงนรินทร์เทวีที่ผู้เขียนอยู่ใกล้เคียงกับเหตุการณ์เช่นเดียวกันที่กล่าวถึงเหตุการณ์ไปในทางเดียวกันกับพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และผิดกับในเอกสารราชสำนักการกสิขิตที่มีเหตุการณ์หลายเรื่องที่แตกต่างออกไปอย่างมากแต่สิ่งที่คล้ายกันคือความโลเล เห็นแก่ได้ มักใหญ่ใฝ่สูงของพระยาสรศักดิ์ที่ทำให้พบจุดจบคือการถูกประหารชีวิต

พระยาสรศักดิ์อยู่ฝ่ายไหน

งานสำคัญของศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ศึกษาเรื่องราวในตอนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเอาไว้ที่น่าสนใจนั่นคือการวิเคราะห์ที่มาของพรรคพวกเจ้าพระยาจักรี และสันนิษฐานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงสิ้นรัชกาลว่าเกิดจากการวางแผนมาแล้วอย่างดีของกลุ่มอำนาจอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งต้องการยึดอำนาจจากกลุ่มของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่งานเรื่องนี้ใช้คำว่า เป็นการปิดฉากบทบาทของกลุ่มคนที่ไม่รู้หัวนอนปลายตีน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๗ : ๕๐๖)

การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ระบุว่ากลุ่มของเจ้าพระยาจักรีรวมตัวกันเพื่อจะยึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เหตุการณ์พระวิจิตรณรงค์ที่ขึ้นไปเร่งรัดอาการและถูกจับเข้า ที่เป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องส่งพระยาสรศักดิ์ขึ้นไปจับผู้ร้าย ยังไม่ใช่จุดเริ่มต้นของการก่อกบฏ เพราะจุดเริ่มต้นอยู่ที่ขุนแก้วผู้นำป็นคาบศิลาจำนวนมากขึ้นไปด้วย และเป็นผู้ไปเกลี้ยกล่อมกำนันแขวงบ้านกรุงเก่าเป็นพวก และต้องการให้พระยาอินทรอภัยซึ่งเป็นผู้รักษากรุงเข้ามาเป็นพวกด้วย แต่พระยาอินทรอภัยไม่ยินยอม

การกระทำของขุนแก้วนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเร่งรัดเก็บค่าประมูลชุดทรัพย์ จนเป็นเหตุให้เกิดการฆ่าพระวิจิตรณรงค์ แต่จดหมายเหตุของกรมหลวงนรินทร์เทวีมาจดข้อความไว้ต่อกัน จนทำให้ดูเหมือนว่าเป็นเรื่องเดียวกัน และหากพิจารณาจากเอกสารราชสำนักการกสิขิต จะเห็นได้ว่า ในเอกสารนั้นระบุผู้มาฆ่าพระวิจิตรณรงค์คือนายบุญนาคบ้านแม่ลาและขุนสุระ แต่เหตุการณ์นี้เป็นชนวนที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องส่งพระยาสรศักดิ์ขึ้นไปจับตัวผู้ร้าย

ในพงศาวดารเขมรก็กล่าวถึงเหตุการณ์พระยาสรศักดิ์ขึ้นไปจับขุนแก้วเอาไว้ว่า

“ฝ่ายบรรดาคนเมืองนอกหนีออกไปประชุมกันเป็นกองทัพฆ่าฟันเจ้าเมืองแล้ว พระเจ้าตากตรัสใช้พระยาสรณ์ยกไพร่พลออกไปสังกัณฑ์โจรทั้งปวงนั้น ครั้นนั้นขุนแก้วผู้น้องพระยาสรณ์ มาพูดจากับพระยาสรณ์ผู้พี่ว่า พระเจ้าตากเป็นบ่าวอย่างนี้เราจะไม่เข้าด้วยแล้ว จึงพระยาสรณ์ว่า ถ้าน้องคิดกำเริบอย่างนี้ว่าไม่ยอมเข้าด้วย ฝ่ายตัวเรานี้เห็นพระเจ้าตากจะไม่ไว้ชีวิตแล้วคิดอย่างนั้นแล้วพระยาสรณ์ ก็ยอมพร้อมใจกับขุนแก้วผู้น้อง กลับยกทัพมา บรรดาขุนนางกับราษฎรมีจิตยินดีทั้งพระสงฆ์คฤหัสถ์ชายหญิง”

(ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑, ๒๕๐๖ : ๒๕๗)

เมื่อพระยาสรณ์ขึ้นไปจับผู้ร้ายกลับกลายเป็นไปเข้าร่วมกับขุนแก้ว ซึ่งเป็นน้องชายและยกพลลงมายังกรุงธนบุรี ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ สันนิษฐานว่าขุนแก้วผู้น้องพระยาสรณ์นั้นเป็นผู้ฝึกฝนอยู่กับกลุ่มเจ้าพระยาจักรีตั้งแต่แรก และเชื่อได้ว่าพระยาสรณ์ซึ่งเป็นพี่ชายคงรู้เห็นเป็นใจด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๗ : ๔๔๙) เมื่อเป็นเช่นนั้นก็หมายความว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงยังไม่ทราบข่าวของขุนแก้ว พระยาอินทรอภัยที่หนีมาแจ้งเหตุร้ายนั้นก็กล่าวถึงเฉพาะเรื่องที่ตนเองและครอบครัวถูกเผาบ้านเท่านั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงมอบหมายให้พระยาสรณ์ขึ้นไปปราบ

อย่างไรก็ดี ข้อสันนิษฐานเรื่องพระยาสรณ์รู้เห็นเป็นใจกับกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีมาตั้งแต่ต้นก็ยังคงเป็นข้อถกเถียงได้อยู่ เนื่องจากหากเป็นเช่นนั้นจริงทำไมพระยาสรณ์จึงคิดจะนั่งเมืองเสียเอง จนเป็นเหตุให้พระยาสุริยอภัยต้องยกกองกำลังมาจัดการ การละเว้นชีวิตของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และให้ทรงไปผนวชเพื่อชำระพระเคราะห์เมืองเสีย ๓ เดือนเมื่อยึดเมืองได้แล้วก็เป็นเรื่องแปลกจากที่ควรจะเป็น เพราะหากพระยาสรณ์คิดเป็นกบฏจริงก็ควรจะต้องจับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสำเร็จโทษเสียตั้งแต่แรก เพราะพระยาสรณ์บุกเข้ามาในกำแพงเมืองได้แล้วก็ให้ยิงปืนใหญ่เข้าไปในพระราชวัง และแม้แต่พวกเชื้อสายโปรตุเกสที่รับหน้าที่ยิงปืนใหญ่ก็ถอดใจไม่สู้ เพราะพวกพระยาสรณ์จับลูกเมียของพวกเขาไปเป็นตัวประกัน อีกทั้งขุนนางและทหารส่วนใหญ่ก็ถูกเกณฑ์ไปกับกองทัพที่รบกับญวนที่กัมพูชา มีจำนวนคนเหลืออยู่น้อยเต็มที โอกาสชนะของพระยาสรณ์จึงมีมากมายและในพระราชพงศาวดารก็ระบุว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้พระ

ราชาคณะออกมาเจรจาความสารภาพว่าผิดขอชีวิตจะบรรพชาต่อพระยาสรณ์ (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๒๘)

กรณีนี้ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ สันนิษฐานไว้ว่าอาจเป็นเพราะพระยาสรณ์ที่เข้ากับกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีต้องการให้เจ้าพระยาจักรีมาตัดสินโทษของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเอง เพื่อให้การขึ้นครองราชย์มีค่าตอบแทนที่ดีและมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะทำได้ และต้องไม่ลืมว่าพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นั้นบันทึกและชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑ ดังนั้น จึงเกิดการเขียนพระราชพงศาวดารเพื่อเชิดชูพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นดังที่เห็น

ในพงศาวดารเขมร ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้และขยายความเพิ่มเติมขึ้นอีกด้วยว่า

“ลุถึงเพลาสายยามเศษ พระยาสรณ์ ขุนแก้ว ยกกองทัพเข้าไปให้ร้องยิงปืนข้างทิศอีสานพวกฝรั่งนอนเฝ้าปืนอยู่บนสี่ศ่าย ยิงโต้ตอบกันจนสว่างขึ้น บรรดาฝรั่งหนีลงมาจากค่ายแล้ว พระยาสรณ์ยกเข้าไปทูลพระเจ้าตากว่า บรรดาขุนนางกับอาณาประชาราษฎร์คิดพร้อมกันกำเริบทั้งสิ้นแล้ว พระเจ้าตากว่าอุปารมแต่ศัตรูมันจะมาแต่ประเทศอื่น บัดนี้บรรดาถูกใหญ่น้อยมันว่าพ้อคิดคบเป็นบ้าแล้ว จะให้พ้อบวชก็ตาม จะใส่โซ่ตรวนพ้อก็ดี พ้อจะรับตามลูกบังคับนั้น พระยาสรณ์จึงบังคับเจ้าพนักงานให้หาโซ่ตรวนมาใส่พระเจ้าตาก กับเจ้ารามลักษณ์ด้วย แล้วให้บวชอยู่ในพระวิหารวัดแจ้ง แต่งให้คนอยู่เฝ้ารักษาแล้ว”

(ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑, ๒๕๐๖ : ๒๕๗)

อย่างไรก็ดี ในกรณีของพระยาสรณ์ หากพระยาสรณ์ยอมทำตามแผนที่กลุ่มของเจ้าพระยาจักรีวางไว้เรื่องกินาจะจบลงด้วยดี แต่เนื่องจากพระยาสรณ์เองที่เกิดล้มเล ซึ่งไม่ทราบว่าจะล้มเพราะต้องการขึ้นครองราชย์เสียเอง หรือล้มเพราะเปลี่ยนใจต้องการเก็บสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้เป็นหุ่นเชิด และตนเองจะอยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์

งานเรื่องการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีกล่าวถึงสาเหตุที่พระยาสรณ์ไม่ปลงพระชนม์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้อย่างน่าสนใจว่า มีเหตุผลอยู่อย่างน้อย ๒ ประการ คือ หากพระยาสรณ์คิดได้ว่าตนควรจะกุมอำนาจทางการเมืองไว้ในมือเสียเอง เพราะใน

ขณะนั้นพระยาสรณ์น่าจะมีกำลังมากที่สุด ยิ่งได้พวกกบฏที่เป็นประชาชนระดับล่างมาร่วมมือด้วย โอกาสที่พระยาสรณ์จะตั้งตัวขึ้นเป็นหัวหน้าชุมนุมเสียเองก็อยู่เพียงแค่เอื้อม แต่พระยาสรณ์รู้ว่าคศัตรูที่น่ากลัวคือเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ การรักษาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเอาไว้ในฐานะกำกวมคือในผนวชเพื่อชำระพระเคราะห์เมือง ๓ เดือนจะเป็นทางให้พระยาสรณ์ได้รับความอดหนุนจากขุนนางที่ยังจงรักภักดีต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีต่อไป เพื่อต่อรองกับกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีได้ หรือประการที่สอง หากพระยาสรณ์ยังคิดที่จะถวายเป็นราชสมบัติแก่เจ้าพระยาจักรีตามแผนการเดิม ก็ดูเหมือนเป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาตั้งแต่ต้นแล้วที่จะก่อรัฐประหารโดยวิธีที่มีความถูกต้องตามหลักโบราณราชประเพณีของราชอาณาจักรอยุธยา คือไม่ใช้การแย่งอำนาจ แล้วขึ้นครองราชย์แทน แต่มีพระประสงค์ให้มีการไต่สวนความผิดของพระเจ้ากรุงธนบุรีตามกระบวนการชำระความในมาตรฐานของราชอาณาจักรอยุธยา แล้วจึงมีมติของข้าทูลละอองธุลีพระบาทหรือเหล่าขุนนางให้ประหารชีวิตผู้ผิดตามกระบิลเมือง เพื่อให้การชิงราชสมบัติครั้งนี้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๗ : ๔๙๕)

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยพิจารณาว่าพระยาสรณ์อาจจะไม่ได้เข้ากับกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีตั้งแต่แรก เพราะพิจารณาจากการได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ไปปราบเหตุจลาจลที่กรุงเก่า แสดงว่าพระยาสรณ์ต้องมีผู้คนในมือมากระดับหนึ่งและต้องเป็นคนที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงไว้วางพระทัย แต่เมื่อขึ้นไปถึงเมืองกรุงเก่าแล้วกลับพบว่าน้องชายของตนเองเข้าร่วมในกลุ่มที่ต้องการโค่นล้มอำนาจอยู่ด้วย และอาจจะประเมิณแล้วว่าหากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบเรื่องคงไม่ทรงไว้วางพระทัยในตนเองอีกต่อไป จึงยอมเข้าร่วมกลุ่มกับน้องชาย เพื่อรักษาชีวิตเอาไว้

การกระทำของพระยาสรณ์ในการไม่ปลงพระชนม์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งแต่แรกอาจจะเป็นเพราะพระยาสรณ์ยังไม่มั่นใจในกำลังอำนาจของกลุ่มเจ้าพระยาจักรีก็เป็นได้ เพราะในเวลานั้น กลุ่มของเจ้าพระยาจักรีและกลุ่มของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีล้วนไปสงครามด้วยกันทั้งคู่ ยังไม่แน่ว่ากลุ่มใดจะเพลี่ยงพล้ำหรือได้ชัยชนะกลับมา อีกทั้งผู้ที่เหลืออยู่ในกรุงธนบุรีในเวลานั้นก็มีทั้งที่เป็นกลุ่มของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและที่ไม่ใช่ หากพระยาสรณ์คุมเชิงรออยู่ข้างใดเป็นฝ่ายชนะกลับมา พระยาสรณ์ก็เข้ากับข้างนั้น

เหตุที่สันนิษฐานเช่นนี้เนื่องจาก หากพิจารณาจากหลักฐานพระราชพงศาวดาร

กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จะเห็นว่าในตอนนั้น พระยาสุรียอภัยยังไม่ได้ยกกองทัพมาถึง และพระยาสุรียอภัยจะไม่รู้ด้วยซ้ำว่าพระยาสุรียอภัยจะยกกองทัพเข้ามายังกรุงธนบุรี ในพระราชพงศาวดารระบุนวันที่พระยาสุรียอภัยทำการคือวันอาทิตย์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ส่วนวันที่พระยาสุรียอภัยยกกองทัพมาถึงคือวันศุกร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ซึ่งเป็นเวลาหลังจากที่พระยาสุรียอภัยกับหลวงเทพน้องชายจับกุมขุนอนรรักษ์สงคราม พระเจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเอาไว้และเอาเงินทองในท้องพระคลังออกแจกทหารฝ่ายในฝ่ายหน้า เพื่อให้เป็นพวกของตน (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๒๙) ทั้งนี้เพราะในช่วงเวลานั้นพระยาสุรียอภัยต้องการคุมเชิงอยู่ก่อนในช่วงเวลาไม่นานก่อนที่จะพระยาสุรียอภัยจะมาถึงนั้นเองที่พระยาสุรียอภัยเกิดเปลี่ยนใจ ต้องการมีอำนาจมากกว่าเพียงเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง คือต้องการกุมอำนาจไว้เสียเอง จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี บันทึกว่าเมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ พระยาสุรียอภัยขึ้นนั่งช้าง คือว่าราชการ

เมื่อพระยาสุรียอภัยมาถึงและทวงคืนอำนาจให้กลุ่มของตน จึงเกิดการต่อสู้กัน ในช่วงนี้เองพระยาสุรียอภัยปล่อยกรมขุนอนรรักษ์สงครามและให้ไปกราบทูลขอให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีลาผนวชมาต่อสู้ ซึ่งพระองค์ทรงปฏิเสธ กรมขุนอนรรักษ์สงครามยังไม่ยอมจึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น มีการจุดไฟเผาบ้าน ไฟไหม้ตลอดมาจนถึงวังหลัง มีทหารฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกมาสู้กับพระยาสุรียอภัยซึ่งเหตุการณ์นี้กล่าวไว้ตรงกันทั้งในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฯ และจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี แต่กว่าที่กรมขุนอนรรักษ์สงครามจะได้ออกมาต่อสู้ก็คือวันอังคาร แรม ๕ ค่ำ เดือน ๕ ซึ่งล่วงเวลาไปถึง ๑๑ วัน เชื่อได้ว่าในช่วงเวลานั้นพระยาสุรียอภัยรวบรวมผู้คนที่อยู่ข้างกลุ่มเจ้าพระยาจักรีได้มากขึ้นแล้ว เมื่อรบกันขึ้น ในที่สุดฝ่ายกรมขุนอนรรักษ์สงครามสู้ไม่ได้ จึงถูกจับตัวไว้ในที่สุด

หลังจากนั้นอีกเพียง ๔ วัน เจ้าพระยาจักรีก็เดินทางจากเสียมราฐกลับถึงกรุงธนบุรี และตัดสินโทษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตามการฟ้องของหมู่เสนาพวดยุทธมาตย์ เจ้าพระยาจักรีขอคำปรึกษาว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินไม่ประพบัติให้ธรรม ตั้งตนเป็นอัสถัยธรรม ก็เห็นเป็นเลี้ยนหนามแผ่นดิน จะละเว้นไว้ไม่ได้ จึงเห็นควรให้ประหารชีวิตเสีย พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฯ บันทึกว่า ฝ่ายทแกล้วทหารทั้งปวงมีใจเจ็บแค้นเป็นอันมาก “ก็นำเอาพระเจ้าแผ่นดินและพวกโจทก์ทั้งปวงนั้นไปสำเร็จ ณ บ่อมหัทยเมืองในทันใดนั้น”

(ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๓๑)

ในวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ พระยาสุริยภักย์ให้นำตัวกรมขุนอนุรักษ์สงครามกับข้าหลวงซึ่งเป็นพรรคพวก ๔๐ คนเศษ (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๓๒) อาทิ พระยาเพชรพิชัย พระยากลางเมือง พระยามหาอำมาตย์ พระมหาเทพ หลวงคชศักดิ์ หลวงราชวรินทร์เข้ามาหน้าพระที่นั่ง แล้วกราบทูลว่าคนเหล่านี้เป็นพวกกับกรมขุนอนุรักษ์สงครามยกมารบกับพระยาสุริยภักย์จึงมีพระราชดำรัสให้ประหารคนเหล่านี้เสีย เว้นแต่กรมขุนอนุรักษ์สงครามให้เก็บไว้สอบสวนก่อน ครั้นนี้เรื่องที่กรมหลวงอนุรักษ์สงครามให้การขัดทอมาถึงพระยาสรรรค์ พระยามหาเสนา พระยารามัญวงศ์ พระยาวิชิตณรงค์ หลวงพัคตกลาง จนกระทั่ง “พระเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธให้ประหารเสีย” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐, ๒๕๑๒ : ๑๓๒)

ในประเด็นการประหารพระยาสรรรค์นี้ จะเห็นได้ว่า หากกรมขุนอนุรักษ์สงครามไม่ให้การขัดทอไปว่าเป็นผู้มาชักชวนพระองค์ให้ออกต่อสู้กับพระยาสุริยภักย์แล้ว พระยาสรรรค์กับพวกก็คงไม่ถูกประหารชีวิต และย่อมแสดงว่าเมื่อเจ้าพระยาจักรีมาถึงและปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์นั้น พระยาสรรรค์และพวกก็มาเข้าด้วยกับกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีและทำราวกับว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้น เพราะพระยาสุริยภักย์ไม่ได้เป็นผู้กล่าวโทษพระยาสรรรค์ เชื่อได้ว่าหากกรมขุนอนุรักษ์สงครามไม่กราบทูลขัดทอขึ้น พระยาสรรรค์และพวกก็คงไม่มีความผิดและอยู่สบายในกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีต่อไป

ความทรยศของพระยาสรรรค์

จากหลักฐานระบุทำให้น่าสงสัยในพฤติกรรมของพระยาสรรรค์เป็นอย่างมาก และที่น่าสงสัยขึ้นไปอีกก็คือ หากพระยาสรรรค์ขึ้นนั่งเมืองจริง เหตุใดพระยาสุริยภักย์ไม่จับกุมพระยาสรรรค์เสียทันทีเมื่อฝ่ายตนได้เปรียบจับกรมขุนอนุรักษ์สงครามได้แล้ว ทั้งในเอกสารราชสมัยการกรณียกิจไม่ได้กล่าวถึงการนั่งเมืองของพระยาสรรรค์ด้วยแสดงให้เห็นว่าพระยาสรรรค์ตีสองหน้า และเรื่องการขึ้นนั่งเมืองก็อาจจะไม่ใช่เรื่องจริง หรือถ้าเป็นเรื่องจริงก็แสดงว่าฝ่ายของพระยาสุริยภักย์ยินยอมให้เกิดขึ้นโดยพระยาสรรรค์อาจอ้างว่าจะดูแลเมืองไว้ให้เจ้าพระยาจักรี แต่ในขณะเดียวกัน พระยาสรรรค์และพวกก็ดำเนินการปลอญกรมขุนอนุรักษ์สงครามและขุนนางที่ถูกจับไว้ออกมาต่อสู้กับพระยาสุริยภักย์

โดยที่พระยาสุริยภักย์ไม่ทราบว่ามีอยู่เบื้องหลังคือพระยาสุวรรค์และเมื่อเจ้าพระยาจักรีกลับมาถึงเมือง พระยาสุวรรค์และพวกมันจะกลัวความผิดแต่ก็กลัวที่จะกระทำเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้นและยังคงจงรักภักดีต่อเจ้าพระยาจักรีดังเดิม

หากกรมขุนอนรรักษ์สงครามไม่กล่าวเรื่องความผิดของพระยาสุวรรค์และพวกขึ้นมาแล้ว เชื่อแน่ว่าพระยาสุวรรค์ก็คงจะอยู่ดีมีสุขภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ต่อไป โดยไม่มีผู้ใดระคายถึงความผิดที่เขาทำไว้ ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบพฤติกรรมของพระยาสุวรรค์จึงพิโรธ และให้ประหารเสีย

เรื่องที่ว่าพระยาสุวรรค์เป็นกบฏจึงเป็นเรื่องที่ต้องตั้งคำถามว่าพระยาสุวรรค์เป็นกบฏต่อผู้ใดกันแน่เพราะความหมายของคำว่ากบฏหรือขบถตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หมายถึง การประทุษร้ายต่อทางอาณาจักรความทรยศ ผู้ประทุษร้ายต่อทางอาณาจักรทรยศ (<http://www.royin.go.th/dictionary/search.php>)

หากพระยาสุวรรค์เข้าพวกกับกลุ่มของขุนแก้ว น้องชาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเข้ากับกลุ่มเจ้าพระยาจักรี และยกกองทัพมาจับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้จริง ในเมื่อฝ่ายของเจ้าพระยาจักรีเป็นฝ่ายชนะ การกระทำของพระยาสุวรรค์จะถือว่าเป็นกบฏไม่ได้เพราะกบฏตามความรับรู้ของคนทั่วไปจะใช้เรียกบุคคลหรือคณะบุคคลที่มีผู้ร่วมก่อการมากกว่า ๑ คน ที่พยายามกระทำการใด ๆ เพื่อโค่นล้มผู้มีอำนาจในการปกครอง จะด้วยวิธีการที่รุนแรง หรือไม่รุนแรงก็ตาม แต่การกระทำนั้น “ไม่สำเร็จ” ทางฝ่ายปกครองหรือผู้มีอำนาจในขณะนั้น จึงตั้งข้อหา “กบฏ”

ดังนั้นในกรณีของพระยาสุวรรค์ ความพยายามของพระยาสุวรรค์ในการยกกองทัพเข้ามายังกรุงธนบุรี แล้วจับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ แม้จะหมายถึงการเป็นผู้ประทุษร้ายต่ออาณาจักร และทรยศต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ในความหมายตามความรับรู้ของคนทั่วไปไม่อาจเรียกว่าพระยาสุวรรค์เป็นกบฏต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเพราะในกรณีนี้พระยาสุวรรค์ทำสำเร็จ หากจะพิจารณาว่าพระยาสุวรรค์เป็นกบฏ พระยาสุวรรค์ก็คือกบฏต่อกลุ่มเจ้าพระยาจักรี เพราะพยายามโค่นล้มอำนาจของกลุ่มเจ้าพระยาจักรีที่ยึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้แล้วมากกว่า พระราชพงศาวดารจึงรายงานว่า “พระเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธให้ประหารเสีย”

สรุปได้ว่า พฤติกรรมของพระยาสุวรรค์เป็นการตีสองหน้าอย่างชัดเจน และ

สามารถดำเนินการได้อย่างแนบเนียน แม้แต่พระยาสุริยอภัย ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์เดียวกัน ก็ยังไม่ทราบว่าพระยาสุวรรค์เป็นผู้ปล่อยกรมขุนอนุรักษสงคราม และพรรคพวกออกมาต่อสู้นั่นเองเกือบพลาดท่าเสียที พฤติกรรมของพระยาสุวรรค์ซึ่งอาจจะเริ่มต้นมาจากความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแปรเปลี่ยนเมื่อไปพบน้องชายที่ไปก่อการที่กรุงเก่า แล้วเข้าร่วมกับกลุ่มของน้องชาย อาจจะเพราะเกรงกลัวหรือเพราะคาดการณ์ว่ากลุ่มเจ้าพระยาจักรีจะประสบชัยชนะ ความคิดของพระยาสุวรรค์มาเปลี่ยนไปอีกเมื่อเข้ามากุมอำนาจในกรุงธนบุรี จึงแอบกระทำการเป็นปฏิปักษ์กับกลุ่มเจ้าพระยาจักรี เราไม่ทราบได้ว่าการกระทำของพระยาสุวรรค์เป็นเพราะเปลี่ยนใจต้องการช่วยพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือเปลี่ยนใจเพราะมักใหญ่ใฝ่สูง อย่างไรก็ตาม เมื่อกรมขุนอนุรักษสงครามพ่ายแพ้ พระยาสุวรรค์ก็ยังไม่แสดงตัวและอยู่ร่วมกับกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีต่อไป ความลับเกิดแตกเมื่อกรมขุนอนุรักษสงครามให้การขัดขอตีถึงพระยาสุวรรค์

เมื่อเป็นเช่นนี้ หากพิจารณาตามความหมายของคำว่ากบฏ ที่หมายถึงผู้ทรยศ พระยาสุวรรค์จึงเป็นกบฏต่อทั้งกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีและพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่หากพิจารณาตามความหมายที่ใช้กันในปัจจุบัน พระยาสุวรรค์คือกบฏต่อกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีอย่างแท้จริง

ความเป็นกบฏของพระยาสุวรรค์ที่ใช้ในปัจจุบันจึงเป็นการกล่าวหาที่กำกวม ไม่เจาะจงว่าหมายถึงกบฏต่อใครกันแน่ การเขียนประวัติศาสตร์ชาติหรือประวัติศาสตร์กระแสหลักพยายามสร้างให้พระยาสุวรรค์เป็นกบฏต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยมีเจ้าพระยาจักรีมาปราบปรามและทำให้เกิดเหตุการณ์กลับคืนเป็นปกติ แต่หลักฐานล้วนชี้ไปในทางเดียวกันว่าพระยาสุวรรค์เป็นกบฏต่อทั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและกลุ่มของเจ้าพระยาจักรี เพราะความมักใหญ่ใฝ่สูง ต้องการยึดอำนาจ และมีพฤติกรรมตีสองหน้าได้อย่างแนบเนียน เหตุการณ์กบฏพระยาสุวรรค์จึงเป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งในประวัติศาสตร์ช่วงรอยต่อสมัยธนบุรีกับรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ยังมีความกำกวม

บรรณานุกรม

ศิลปากร, กรม. ประวัติศาสตร์ชาติไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี. พระนคร : พิมพ์ในงานพระเมรุกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช, ๒๔๕๙.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑ (ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑ ตอนต้น). พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕-๖๖) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี จดหมายเหตุรายวันทัฬหสยามกรุงธนบุรี. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ปราชญ์ เครือทอง. ข้าหลวงแผ่นดินกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๓.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗.

<https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี>. เข้าถึงเมื่อ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

<http://www.royin.go.th/dictionary/search.php> เข้าถึงเมื่อ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

(https://th.wikisource.org/wiki/สงครามครั้งที่_34_ครั้งกรุงธนบุรีคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่_ปีออก_พ.ศ._2319) เข้าถึงเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๕๙.

(<http://www.sahavicha.com/?name=knowledge&file=eacknowledge&id=1281>) เข้าถึงเมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๕๙.

